

8. Винар Л. Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В. Антоновича / Любомир Винар // Український історик. – 1966. – № 3–4. – С. 26–32.
9. Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка : 1892-1934 / Любомир Винар. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів : Українське Історичне Товариство, 2006. – 384 с.; іл. Серія Грушевськіяна, том 8.
10. Винар Л. Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934). У 50-ліття смерті / Любомир Винар. – [Мюнхен] : Сучасність, 1985. – 120 с.
11. Атаманенко А. Розвиток грушевськознавства в діаспорі / Алла Атаманенко // Український історик. – 2006–2007. – № 4 / 1–2. – С. 154–182.

**Віктор Гоцуляк**

### **ВНЕСОК ОЛЕКСАНДРА ГРУШЕВСЬКОГО У РОЗВИТОК ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ ТА АРХІВОЗНАВСТВА : ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ**

Життя та діяльність Олександра Сергійовича Грушевського (1877-1943) – історика, літературознавця, педагога і громадського діяча засвідчили його вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки та архівної справи. Сучасні науковці одностайні у тому, що вчений збагатив наукове українознавство низкою праць з історії, історіографії, джерелознавства, історичної географії, архівознавства, етнографії та літературознавства. Він займає поважне місце серед таких представників вітчизняної історичної науки, як В. Данилевич, В. Модзалевський, Д. Дорошенко, М. Крачківський та інші [1, 91]. Також вважають, що він причетний до ідейного й організаційного творення української гуманітарної науки перших трьох десятиліть ХХ ст., розбудови національної освіти, розроблення концептуальних засад розвитку бібліотечної справи в Україні та до створення Української академії наук [1, 91].

Щодо біографічної традиції то її складають відомості про те, що народився майбутній вчений 12 (24) серпня 1877 р. у Ставрополі в родині священика. Пізніше, у 1879 р. сім'я Грушевських переїхала до Владикавказу. З 1888 до 1893 рр. Олександр навчався у місцевій класичній гімназії, у 1895-1899 рр. – на історико-філологічному факультеті Університету св. Володимира, який закінчив із дипломом I ступеня і золотою медаллю за історичний нарис “Турово-Пінське князівство”. Спорідненою з цією тематикою була його дипломна робота: “Пинское Полесье. Исторические очерки. Очерки истории Турово-Пинского княжества XI-XIII вв.”.

У подальші роки О. Грушевський викладав історію у Новоросійському (Одеському) (січень 1907 – вересень 1908 рр.) університеті як приват-доцент кафедри російської історії, де отримав премію за спецкурс, присвячений добі Петра I, прочитаний російською

мовою, і догану за читання лекцій з історії України українською мовою й змушений був згодом залишити університет [2, 255].

Він викладав у вищих навчальних закладах Москви і, зокрема у Московському (1909-1910 рр.) та Петербурзькому (1910-1917 рр.) університетах. В останньому став керівником популярного студентського гуртка українознавства. Вчений активно займався дослідницькою діяльністю, був Дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка (з 1902), Історичного товариства Нестора-літописця, товариства “Бюро труда для интеллигентных” (1903), членом бюро Українського наукового товариства (УНТ) у Києві, Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті (з 1907), Імператорського російського географічного товариства (1913-1916).

Події Української революції покликали О. Грушевського до Києва, де проявився його хист організатора, провідника культурно-освітнього руху. Його обирають членом Української Центральної Ради, він працює приват-доцентом, пізніше професором, товаришем головної президії правничого факультету Українського народного університету, керівником бібліографічної комісії університету (1917-1918).

О. Грушевський очолював Педагогічний музей Київського учбового округу (вересень 1917 – серпень 1918 р.), був головою бібліографічної секції Архівно-бібліографічного відділу Головного управління у справах мистецтва та національної культури (червень–грудень 1918 р.), директором Постійної комісії для складання історико-географічного словника українських земель (з березня 1919 р.), членом Тимчасової комісії для заснування Національної бібліотеки Української держави (1919 р.), заступником Голови історичної секції ВУАН (1921-1924 рр.), керівником історичного циклу Вищого інституту освіти ім. М. Драгоманова та членом Наукової ради інституту, керівником Секції історії українського права при Правничому товаристві, членом Археологічного Комітету при УАН (з 1921 р.), дійсним членом Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом М. Василенка (1922-1923 рр.), керівником Секції соціально-політичної та економічної історії Науково-дослідної кафедри історії України (з березня 1925 р.). Учений був дійсним членом АК ВУАН, член Всесоюзного добровільного товариства пролетарського туризму і екскурсій (1933 р.), редактором “Історично-географічного збірника”, членом редколегії журналу “Україна”, Записок історико-філологічного відділу ВУАН тощо [2, 255].

Як історик особливо переймався проблемою збереження унікальних історичних джерел, розробляв проект створення Українського національного архіву, концепцію архівно-археологічного інституту, входив до комісії із заснування Національної бібліотеки. Будучи сумлінним дослідником Олександр Грушевський підняв студії з історії заселення

України до рівня фундаментальної академічної дисципліни. Він є автором понад 100 наукових праць. Однак 31 липня 1933 р. його звільняють з посади у ВУАН “за повний саботаж у науковій роботі”, а 9 серпня 1938 р. заарештовують як “одного з керівних учасників антирадянської української націоналістичної терористичної організації”. Він був засуджений в жовтні 1939 р. до п’яти років заслання, яке відбував у Казахстані (Іртишський район Павлодарської області), де працював рахівником. Там і помер, ймовірно 1943 року. Реабілітований у вересні 1989 р. [2, 255].

У дореволюційній, революційній і до середини 1920-х років історіографії спостерігається позитивна оцінка творчого доробку О. Грушевського у сфері вітчизняної історії, історіографії, та літературознавства. Однак, як зазначає Л. Приходько, арешт і заслання О. Грушевського 1938 р. призвели до забуття наукової спадщини вченого, нищівної критики його педагогічної й організаційної діяльності [20, 3]. У працях радянських авторів, зокрема О. Мітюкова й В. Нікітіна, діяльність Бібліотечно-архівного відділу, яким учений керував у 1917-1918 рр., оцінювалась як не результативна [20, 4].

Вчений характеризувався тодішніми радянськими ідеологами як “буржуазний націоналіст” і навіть в 1988 р. у “Українській Літературній Енциклопедії”, та “Історії української літературної критики. Дожовтневий період”, хоча і відмічалася певна цінність робіт О. Грушевського, однак вказувалося, що його творчий доробок позначений буржуазно-націоналістичним спрямуванням [3] і те, що він є представником “ліберально-буржуазної та націоналістичної течії” в українській літературній критиці кінця ХІХ – початку ХХ ст. [4, 307].

Значно об’єктивніше оцінювали життя та творчу спадщину О. Грушевського, особливо у сфері українознавства та історичну представники української зарубіжної історіографії, зокрема Д. Дорошенко, Б. Крупницький, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко та засновник грушевськознавства – Л. Винар. Про це, зокрема, свідчить гасло “Грушевський Олександр” у другому томі Енциклопедії Українознавства” [5, 455-456].

З відродженням державної незалежності України у 1991 р. ситуація навколо вивчення постатей багатьох істориків корінним чином змінилася, завдяки застосуванню сучасних методологічних підходів та методик. Зазначене сприяє досягненню спадщини та посилює об’єктивність у відтворенні біографій, сфер наукової й громадської діяльності українських істориків і, у тому числі, О. Грушевського.

З цього часу і у другій половині 1990-х рр. в Україні відновлено інтерес до постаті вченого, завдяки вітчизняним історикам та ученим-грушевськознавцям: С. Білоконя, І. Верби, І. Гирича, Я. Дашкевича, Л. Дубровіної, В. Заруби, Л. Зашкільняка, Т. Ківшар, С. Кіржаєва, І. Костюк,

І. Матяш, Р. Пирога, В. Пристайка, П. Соханя, В. Ульяновського, Ю. Шаповала, О. Юркової та ін., які заклали основу для комплексного дослідження життя й наукової спадщини О. Грушевського.

Особливо докладно різні аспекти життя та діяльність О. Грушевського висвітлили у своїх дослідженнях Р. Пиріг [6], Л. Рудницький [7], В. Качкан [8], Т. Ківшар, [9] І. Верба [10], В. Хмарський і Л. Білоусова [11], О. Юркова [12], І. Матяш [13], І. Шихненко [1] та інші.

З початком 2000-х років на якісно новий рівень піднялися дослідження постаті О. Грушевського.

У 2000 р. І. Костюк захистила кандидатську дисертацію з української літератури де дослідила літературно-критичну творчість та висвітлила постать О. Грушевського як історика літератури [14]. У центрі уваги дослідниці літературознавча спадщина О. Грушевського та характеристика його місця в історії українського літературознавства. Здійснивши пошук і вивчення літературно-критичних та історико-літературних праць ученого, І. Костюк здійснила аналіз суспільно-політичних чинників та обставин його життя. Вона зробила вдалу спробу всебічного розгляду наукового доробку та вивчила ідейно-естетичні критерії, які виражають громадянську позицію критика та його літературну програму; обґрунтувала метод О. Грушевського – літературного критика та історика літератури; показала жанрово-тематичну різноманітність його літературознавчої спадщини, розкрила особливості осмислення окремих творів письменника, літературного процесу загалом та інше.

Л. Приходько враховуючи, що в українській історії і архівознавстві від другої половини 1990-х рр. спостерігалася активізація біоісторіографічних досліджень у контексті неупередженого вивчення постатей, подолання застарілих методологічних підходів в оцінці їх важливих етапів діяльності, що тривалий час залишалися недостатньо вивченими, звернулася до дослідження життєвого шляху Олександра Сергійовича Грушевського – як історика, організатора архівної й бібліотечної справи та педагога. Також вона особливу увагу приділила висвітленню його діяльності, як першого керівника державного органу управління у сфері архівної справи України.

Спираючись на історіографічну традицію й особисті наукові зацікавлення вчені, у тому числі Л. Приходько довели, що О. Грушевський збагатив українську науку цінними працями з історії, історіографії, історичної географії, архівознавства, етнографії, літературознавства, зробив непересічний внесок у становлення національної освіти, розбудову архівної та бібліотечної справи України. Він був причетний до ідейного й організаційного творення української науки в першій третині ХХ ст.

Протягом 2004 р. Л. Приходько підготувала низку тематично споріднених статей у який висвітлювалися історіографічні аспекти

вивчення життя і діяльності О.Грушевського в працях українських та зарубіжних дослідників [15], його постать, як дослідника історії України [16], внесок ученого у становлення української національної науки на початку ХХ ст., [17], розбудову бібліотечної справи Української держави у 1917-1918 рр. [18], розвиток історичного наукового краєзнавства в Україні в зазначений вище період [19].

2005 р. Л. Приходько захистила кандидатську дисертацію [21] де змістовно висвітлила наукову, організаційну діяльність О. Грушевського у сфері української історичної науки, архівної та бібліотечної справи, роботу як педагога вищої школи, зокрема внесок у розвиток архівної освіти. Спеціальний розділ своєї роботи вона присвятила О. Грушевському як ученому-історичу і педагогу, в якому дослідила науковий доробок ученого у галузі української історичної науки, а також його педагогічну діяльність. На підставі ґрунтовного аналізу історіографії проблеми та репрезентативної джерельної бази, Л. Приходько особливо детально висвітлила формування світогляду та особливості наукової творчості О. Грушевського, проаналізувала педагогічну діяльність ученого в Українському народному університеті, Київському археологічному інституті, Вищому інституті народної освіти та Науково-дослідній кафедрі історії України ВУАН.

Дослідниця також ґрунтовно досягнула науково-організаційний доробок, участь в організації Українського Наукового Товариства та наукових установ ВУАН О. Грушевського. Варто зазначити, що багатогранну наукову творчість вченого вона вивчила з урахуванням конкретно-історичного й соціокультурного контекстів життя українського суспільства першої третини ХХ ст. Л. Приходько показала, що вчений був одним із розробників концептуальних засад архівної та бібліотечної справи в УНР та Українській державі в 1917–1918 р. і проаналізувала його діяльність як першого керівника державного органу управління в сфері архівної справи – Бібліотечно-архівного відділу.

І.Матяш своїми дослідженнями та Л. Приходько матеріалами своєї дисертації довели, що О.Грушевський був прекрасний знавець історії та її архівів, за плечима якого копітка багаторічна евристична робота не тільки в архівах Києва, Москви, Петербурга, але й за кордоном, в Австрії та Німеччини, де він не лише виявляв цінні документи з української історії, а й знайомився та аналізував систему організації та методіку роботи архівних установ а отриманий досвід поширював в Україні.

Під керівництвом О. Грушевського уперше в Україні розроблялася концепція архівної реформи та розпочалося виконання науково обґрунтованої, національно орієнтованої й перспективної програми розвитку архівної справи з чітко визначеними напрямками виявлення, збереження й охорони архівних документів; повернення українських

архівів з-за кордону; створення зведеного реєстру архівної спадщини; формування раціональної мережі архівних установ; видання археографічного часопису; започаткування системи підготовки фахівців архівної справи.

В процесі здійснення заходів цієї програми вирішувався широкий спектр питань, пов'язаних з організацією архівних установ, архівних джерел, їх фондуванням, обліком, створенням довідкового апарату, підвищенням рівня наукової праці в архівних установах, зростанням фахового рівня їх співробітників. Як член АК ВУАН учений брав участь у вирішенні теоретичних і практичних питань архівного будівництва в Україні, джерелознавства, археографії. Зокрема, він чітко визначив основні завдання Бібліотечно-архівного відділу, які відображали напрями і зміст реформи архівної справи в Україні та передбачали: а) заснування Національного архіву; б) підтримку діючих районних архівів і створення за необхідністю нових; в) наукове опрацювання архівних документів; г) координацію наукових археографічних робіт, які здійснювались архівними комісіями; д) створення реєстру українських документів, що переховувалися в російських архівах для повернення їх в Україну; е) видання спеціального археографічного часопису “Пам’ятки”; є) здійснення комплексних заходів щодо рятування ушкоджених приватних архівів та архівних установ. З метою розроблення теоретичних і практичних проблем архівознавства й археографії при відділі планувалося заснувати археографічну комісію з 6-8 членів, а на її базі створити архівний гурток, в якому працівники відділу, штатні й позаштатні, мали б можливість підвищувати фаховий рівень. Ця інституція у перспективі повинна була стати науково-дослідною установою з власною системою підготовки кадрів [21, 22].

За переконанням І. Матяш коло пріоритетних наукових і практичних проблем відділу його компетенції були широкими – від виявлення і інвентаризації архівних документів, реставрації й збереження пошкоджених із них до розбудови державних установ і розроблення теоретичних засад архівознавства [22, 14-15].

Взагалі учені докладно дослідили різні аспекти досить плідної праці О.Грушевського у сфері архівної справи та архівознавства, стиль історичного мислення, завдяки ґрунтовному аналізу його наукової спадщини, яка засвідчила використання ним широкого спектру історичних джерел, актових та архівних матеріалів тощо. Щодо викладацької діяльності, то зокрема, у фонді 1235 “Грушевські – історики та філологи. 1830-1958” ЦДІАК України зберігся рукопис розробленого ним курсу лекцій з історіографії та архівознавства [23, 231]. Учені особливо сумлінно висвітлили діяльність історика в Археографічній комісії Всеукраїнської академії наук упродовж 1918-1930 рр., як одного з ініціаторів створення та активного співробітника. Щодо архівознавчих уподобань О. Грушевського

то непересічну цінність мають публікації та, особливо його перші спроби аналізу наукових проблем архівістики, зокрема статті: “Стежки і шляхи української науки”, “Сучасне українське архівознавство” (1918) [24] та ін.

Для української історіографії науковий інтерес становить, унікальність творчого доробку О. Грушевського цінність, якого полягає в багатогранності й національному спрямуванні.

Внесок О. Грушевського у розвиток історичної науки репрезентується комплексом наукових праць з історії України давньої та нової доби, української історіографії й культури XIX ст., а також історичної географії та джерелознавства. Як, зазначає Л. Приходько “його студії на ґрунтовній джерельній основі розкривали історичний поступ українського народу в поєднанні географічних, політичних, соціально-економічних і культурних чинників його буття, простежували цілісність і тяглість українського історичного процесу від часів Княжої доби, через литовсько-польський період, Козацько-Гетьманську державу XVII–XVIII ст. до національно-культурного відродження XIX ст., яке дістало своє органічне завершення в подіях української революції й відновленні української державності” [20, 16].

Дослідники спромоглися всебічно з’ясувати внесок ученого в українську гуманітаристику. Об’єктивними є сучасні оцінки учених його практичної діяльності у сфері історичної науки, освіти, архівної та бібліотечної справи, організації наукових установ. Вони сприятимуть використанню спадщини та здобутків О. Грушевського у галузі історичної науки та архівознавства, які й досі в багатьох аспектах не втратили своєї цінності.

#### Джерела та література

1. Шихненко І. М. Внесок Олександра Грушевського у розвиток української біографістики першої третини XX ст. // Сумський історико-архівний журнал. – Суми, 2008. – № IV-V. – С. 91-96.
2. Матяш І. Б. Грушевський Олександр Сергійович // Українська архівна енциклопедія. – К, 2008. – С. 254-256.
3. Березовський І. П. Грушевський Олександр Сергійович // Українська літературна енциклопедія. – Т. 1. – К., 1988. – С. 510-511.
4. Історія української літературної критики: Дожовтневий період / Відповід ред. П. М. Федченко. – К.: Наукова думка, 1988. – С. 307
5. Грушевський Олександр // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина 2. / Голов. ред. В. Кубійович. Перевидання в Україні. – Львів, 1993. – Т. 2. – С. 510-511.
6. Пиріг Р. Я. Доля брата М.С.Грушевського була типовою... // Літературна Україна. – 1993. – 15 липня. – С. 4-5.; Його ж. Життя Михайла Грушевського: останнє десятиліття (1924-1934). – К., 1993. – С. 162-169.; Його ж. Рідний брат Михайла Грушевського // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД. – 1994. – № 1 (13-15). – С. 89-93.
7. Рудницький Л. У тіні великого брата – літературні праці Олександра Грушевського (спроба аналіз) // 125 років Київської української академічної традиції 1861-1986. – Нью-Йорк, 1993. – С. 520-530.

8. Качкан В. А. З родоводу Грушевських (Олександр Грушевський – історик, етнограф, літературознавець) // Качкан В. А. Українське народознавство в іменах: у 2 ч. – К., 1955. – Ч. 2. – С. 160-171.
9. Ківшар Т. І. Олександр Грушевський – фундатор бібліотечно-бібліографічної справи Української держави у 1917-1918 рр. // Бібліотеки у розвитку історичної науки в Україні: тези науково-практичної конференції. – К., 1995. – С. 69-712.
10. Верба І. В. Родина Грушевських в українській історичній науці 1920-х рр. // Український історичний журнал. – 1996. – № 5. – С. 136-138.
11. Хмарський В. М., Білоусова Л. Г. М. С. Грушевський і одеські науковці // Архіви України. – 1996. - № 1/3. – С. 61-68.
12. Юркова О. В. Фундатор історичної географії України // Історичний календар-97. – К., 1996. – С. 247.
13. Матяш І. Б. Перший голова Бібліотечно-архівного відділу (до 120-ліття від дня народження О. С. Грушевського) // Студії з архівної справи та документознавства. – Т. 2. – К., 1997. – С. 104-110.; Ї ж. Літературознавець, історик, архівіст Олександр Грушевський // Слово і час. – 1998. - № 8. – С. 38-39.; Ї ж. Він ніколи не був ні шовіністом, ні націоналістом, а тільки українцем... Життєва драма О. Грушевського // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД. – 2000. - № 2-4 (13-15). – С. 252-264.; Ї ж. Останній автограф Олександра Грушевського // Архіви України. – 2002. - № 1–3. – С. 268-270.
14. Костюк І. В. Олександр Грушевський – літературний критик та історик літератури: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / ЛНУ ім. Івана Франка. – Львів, 2000. – 19 с.
15. Приходько Л. Ф. Висвітлення життя і діяльності О. С. Грушевського в працях українських та зарубіжних дослідників: Спроба історіографічного аналізу // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2003. – Вип. 6. – С. 220–239.
16. Приходько Л. Ф. Олександр Грушевський – дослідник історії України // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 11. – С. 238–247.
17. Приходько Л. Ф. Олександр Грушевський і становлення української національної науки на початку ХХ ст. // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2004. – Т. 12. – С. 206–216.
18. Приходько Л. Ф. Внесок Олександра Грушевського у розбудову бібліотечної справи Української держави у 1917–1918 рр. // Бібл. вісник. – 2004. – № 4. – С. 23–30.
19. Приходько Л. Ф. Внесок Олександра Грушевського у розвиток історичного наукового краєзнавства в Україні на початку ХХ ст. // Житомиру – 1120 (884–2004): Науковий зб. “Велика Волинь”. – Т. 31 (Матеріали міжнар. наук.-краєзнав. конф. “Житомир в історії Волині та України” (15–18 верес. 2004 р.)). – Житомир, 2004. – С. 136–141.
20. Приходько Л. Ф. Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог: Автореф. дис. ... канд. істор. наук. – К., 2005. – 19 с.
21. Матяш І. Б. Олександр Грушевський як діяч архівної справи // Матяш І. Б. Особа в українській архівістиці: біографічні нариси. – К., 2001. – С. 14-30.
22. Матяш І. Б. Основні проблеми архівного будівництва доби визвольних змагань // Архівна і бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917-1921). – К., 1998. – С. 14-15.
23. Приходько Л. Ф. Олександр Грушевський як керівник першого державного органу управління архівною справою України і особистість // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвід. зб. наук. праць. – К., 2007. – Вип. 15. – С. 207-215.
24. Грушевський О. С. Стежки і шляхи української науки // Літературно науковий вісник. – 1918. – Кн. IV/V. – С. 126-133.; Його ж. Сучасне українське архівознавство // Україна. – 1918. – Кн. 1/2. – С. 81-82.



Оксана ЛАСТОВСЬКА

## ПЕРШИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ ІСТОРІЇ ЦЕРКВИ І МОНАСТИРІВ В УКРАЇНІ

Наука розвивається відповідно до існуючої реальності. Тому на неї має вплив розвиток самого суспільства і тих змін, що у ньому відбуваються. Це і є основною підставою, від якої варто відштовхуватися у питанні про періодизацію будь-якого етапу вивчення історії, і зокрема – монастирів Православної церкви в Україні.

Як правило, для більшості сучасних досліджень з історії Православної церкви питання щодо сучасної періодизації досить чітко вкладається в межу, пов'язану з 1991 р. Логіка цього, звичайно, цілком очевидна. Вона визначена одразу двома подіями: 24 серпня 1991 р. – день проголошення незалежності України Верховною Радою України та 1 грудня 1991 р. – день проведення Всеукраїнського референдуму і підтвердження на ньому юридичної сили Акту про проголошення незалежності.

Але основа для такого кардинального повороту була закладена раніше. Адже для зміни ідеології та поглядів на загальносуспільному рівні в першу чергу повинне бути готове саме суспільство, а не тільки окрема особистість. Подібні ж процеси мають досить довгий інкубаційний період.

Будь-яка авторська періодизація має безумовно суб'єктивний характер. Вироблення ж загальноприйнятної позиції потребує широкої наукової дискусії. Крім того, варто враховувати, що особливість періодизації розвитку історичної науки полягає у її тісній залежності від суспільних процесів. З моєї точки зору, можна запропонувати наступну періодизацію українського історіографічного процесу у вивченні історії Церкви:

1-й період – 1988-1994 рр. – концептуальний.

2-й період – 1994-2000 рр. – інституційний.

3-й період – 2000-2009 рр. – дискусійно-рефлексійний.

4-й період – від 2009 р. – модернізаційний.

Кожен з цих періодів, звичайно, має свої особливості і характеризується пошуком нових форм і методів у дослідженні історії Церкви. В одній із сучасних праць зауважується, що «...періодизація історії країни – це своєрідна систематизація усіх існуючих проблем її розвитку в просторі і часі на основі прийнятих автором методик для їх розв'язання. Отже, в основі періодизації – просторово-часова вісь координаті етапів історії країни, зміна їх параметрів та відображений у назвах періодів варіант методу дослідження» [1, 22]. В цілому з таким розумінням погодитися можна, але необхідно зауважити, що будь-яка періодизація не має універсального характеру. Вона завжди